

Халфорд Макиндер и Немачка: између узора и претње

Апстракт: *Веома утицајном британском географу Халфорду Макиндеру истраживачи су посветили неколико монографија. Међутим, упркос указаној пажњи контекст у коме је стварао остао је недовољно расветљен. Ослањајући се на постулате интелектуалне историје, овај рад има за циљ да постојећа знања о томе шта је Макиндер мислио обогати и одговором на питање зашто. Рад поставља тезу да кључ за разумевање развоја научних и политичких идеја Халфорда Макиндера лежи у 1) његовој забринутости за будућност Британске империје, 2) политици Немачког царства и деловању немачких научника, који су за њега представљали како позитиван пример, тако и опасност.*

Кључне речи: *Британска империја, Немачка, империјализам, географија, геополитика, Mitteleuropa, weltpolitik.*

Увод

Халфорд Макиндер (1861-1947) био је британски географ и политичар који је за живота оставио значајног трага, како у научном, тако и у политичком животу Велике Британије. Сматра се да је Макиндер један од утемељивача геополитике,² одиграо је пресудну улогу у формирању савремене британске географске науке, био је један од оснивача Универзитета у Редингу и Лондонске економске школе, у периоду од 1910. до 1922. године био је посланик у британском парламенту. Његов потпис стоји на бројним школским уџбеницима, научним расправама и монографијама. Макиндер је био и први човек који је освојио врх планине Кенија, а 1919/20. године био је и високи британски представник при команди „Белих“ снага у јужној Русији.

Иако током своје каријере није успео да се попне у сам врх британске политике, његова личност и идеје оставиле су значајног трага. Преко познанстава које је стицао током студија у Оксфорду, као

1 E-mail: vojcinovic_m@yahoo.com.

2 Gerry Kearns, *Geopolitics and Empire – The Legacy of Halford Mackinder* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 3-4.

члан Краљевског географског друштва, као посланик у парламенту или као директор Лондонске економске школе, Макиндер је сарађивао са културном и политичком елитом Велике Британије. Његова образовна делатност, креирање наставних програма и уџбеника утицали су на схватања генерација британских ђака. Његово име није остало непознато ван Велике Британије. Да су много научили од Макиндера, тврдили су многи, између осталих Карл Хаусхофер³ и Карл Шмит⁴. Када је Џорџ Кенан⁵ дефинисао стратегију „обуздавања“ и када је говорио о „Континенталној сили која може да завлада Евроазијом“ и која би могла да се послужи „огромним ресурсима унутрашње Европе и Азије“, он није могао бити ближи Макиндеровим идејама.⁶ Када се по завршетку хладног рата поново дефинисала америчка спољна политика, Макиндер је опет био актуелан.⁷ Његове идеје одзвањају и у делу Велика шаховска табла Збигњева Бжежинског.⁸ Данас постоје две институције које раде под Макиндеровим именом: Макиндеров форум (*The Mackinder Forum*), који функционише у Сједињеним Америчким Државама,⁹ док на Лондонској економској школи постоји Макиндеров програм (*LSE Mackinder Programme for the Study of Long Wave Events*).¹⁰

Циљ овог рада је истраживање и разумевање утицаја немачких научника, немачке спољне и унутрашње политике, као и интерпретација тих политика у британском друштву на научно стваралаштво и политичке идеје Халфорда Макиндера. Овај рад поставља хипотезу да је главни друштвено-идејни оквир, који је суштински обележио Макиндеров радни век, контекст опадајућег царства, империје на заласку, који је најбоље описао Џозеф Чемберлен 1902. године: „Британија је уморни титан који посрће под превеликим теретом своје судбине“.¹¹ Трудићемо се да покажемо да је изузетно важна улога у овом процесу припадала Немачкој, чију је политику, науку и интелектуалце, Макиндер посматрао као узор али и као претњу.

-
- 3 Ibid., 15. Карл Хаусхофер (1869-1946), истакнути геополитичар међуратне Немачке. Током Другог светског рата Макиндер је оптуживан да је немачка агресивна политика базирана на његовим идејама. в: *Life Magazine*, 21. XII 1942, 106-111.
 - 4 Карл Шмит (1888-1985), немачки правник и политички теоретичар. в: Carl Smith, *The Nomos of the Earth* (New York: Telos Press Publishing, 2003), 37.
 - 5 Џорџ Кенан (1904-2005), амерички историчар и дипломата.
 - 6 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 25.
 - 7 Ibid., 7.
 - 8 Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovksa tabla* (Podgorica: CID, 2001).
 - 9 „Goals“, <http://www.mackinderforum.org/front-page>
 - 10 „LSE Mackinder program for the study of long wave events“, <http://www2.lse.ac.uk/researchAndExpertise/units/mackinder/Home.aspx>
 - 11 Pol Kenedi, *Uspon i pad velikih sila: ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine* (Beograd: Službeni list SRJ, 2003), 261.

Управо у време када се са објављивањем првог тома мемоара Хенрија Кисинџера, 1979. године, геополитици као појму вратило вредносно неутрално значење,¹² појавиле су се и прве студије о лику и делу Халфорда Макиндера. До сада су објављене три монографије, један зборник радова и неколико расправа, чија је централна тема његов лик и дело. Услед чињенице да је имао веома богату и разноврсну каријеру, његово дело није било занимљиво само историчарима. Штавише, аутори који су писали о Макиндеру махом су по образовању били географи или политиколози, што је имало за последицу специфичан поглед на лик и дело истакнутог географа. Географи су били ти који су поново „открили“ Макиндера. Први истраживач који се бавио овом темом био је Брајан Блуе, британски политички географ, аутор незаобилазне биографије.¹³ Вилијам Хенри Паркер, такође географ, допринео је изучавању Макиндера још једном монографијом.¹⁴ Оно што је заједничко овим делима јесте то што они детаљно нуде одговор на питање шта је Макиндер чинио и мислио, али читалац остаје ускраћен за одговор на питање зашто. Најсвежију студију о Макиндеру објавио је Гери Кернс 2009. године.¹⁵ Ово веома интригантно дело, поредећи Макиндера са његовим савременицима, корисно је пре свега јер пажљиво објашњава његов однос према Британској империји. Постоји веома јака тенденција да се Макиндерове идеје истражују тако што ће се „проверити“ истинитост и применљивост његових геополитичких замисли, идеја и предвиђања. Иде се ка томе да се кроз призму Макиндерових идеја посматрају међународни односи у простору о коме Макиндер никада није писао, а које временски обухватају период који наступа и више од пола века након његове смрти.¹⁶ Овај приступ свој врхунац доживљава у покушају да се његове идеје примене и у свемиру.¹⁷

Чини се да постоји непопуњена бреша у истраживању дела Халфорда Макиндера. Овај чланак нема намеру да представи Макиндерову биографију кроз сумирање његових активности, нити да проверава тачност његових идеја. Допринос који овај рад покушава

12 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 23. Од избијања Другог светског рата геополитика је сматрана за искључиво немачки, нацистички концепт. в: Andrew Gyorgy, *Geopolitics: The New German Science* (Los Angeles: University of California Press, 1943).

13 Brian Blouet, *Halford Mackinder: A Biography* (College Station: Texas A&M University Press, 2010).

14 William Henry Parker, *Mackinder – Geography as an Aid to Statecraft* (Oxford: Oxford University Press, 1982).

15 Kearns, *Geopolitics and Empire*.

16 Peter Mayell, „Beyond the 'Outer Crescent': The Mackinder Century in New Zealand Geopolitics,“ *The Geographical Journal* Vol. 170, No. 4 (2004): 368-376.

17 Everett Carl Dolman, „The Geographical Pivot of Outer Space,“ in: *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*, ed. Brian Blouet (New York: Frank Cass, 2005).

да пружи састоји се у покушају да се да одговор на питање који су то кључни утицаји који су одредили развој Макиндерових политичких, геополитичких и научних ставова, као и зашто су се промене које су се догодиле у његовим идејама десиле баш у једном одређеном тренутку, покушавајући притом да промене и развој његових идеја повежемо са утицајима немачке политике, као и са утицајима општег развоја англо-немачких односа. Ниједан до сада објављени рад није дотакао тему немачких утицаја у Макиндеровом стваралаштву, нити су се постојеће синтезе бавиле питањем настанка и развоја Макиндерових идеја. Неки од аутора који су се бавили његовим стваралаштвом тврдили су да је он „далеко испред свог времена“ и да „не може да се стави у контекст сопственог времена“.¹⁸ Овај рад полази од супротне тезе, да су идеје Халфорда Макиндера директно повезане са временом у коме је он живео и изазовима које је крај XIX и почетак XX века донео Великој Британији.

Немачка географија као узор

По завршетку студија Макиндер се придружио пројекту „Проширивање Оксфордског универзитета“.¹⁹ Циљ овог пројекта био је да се високо образовање приближи људима који нису имали могућности да га приуште.²⁰ Макиндерова предавања, мотивисана жељом да географију представи као нешто више од збира топонима и прича путника, била су добро посећена и оцењена. Вести о добром говорнику и географским темама стигле су и до Краљевског географског друштва,²¹ које је Макиндеру упутило позив да чланове друштва упозна са својим идејама о „новој географији“.²² Идеје које је Макиндер изнео пред Друштво 1887. године постале су институционални и интелектуални темељ савремене британске географске науке.²³ Његове нове идеје постепено су помериле област деловања географије, од теренског истраживања, ка геополитици и државништву.²⁴ Након његовог излагања Тајмс је писао да је пред Друштвом избор „да ли ће постати научно друштво или ће остати клуб заинтересованих за путничке приче“.²⁵ Макиндер је 1887. године постао професор географије на Оксфорду, први којег је Оксфорд

18 Parker, *Mackinder*, 162.

19 *Oxford University Extension Project*

20 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 43.

21 Royal Geographical Society.

22 *Ibid.*, 44; Blouet, *Halford Mackinder*, 30.

23 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 44.

24 Robert Stafford, „Exploration and Empire,“ in: *The Oxford History of the British Empire, Vol. V. Historiography*, ed. Robin Winks, 300 (Oxford: Oxford University Press, 1999).

25 Blouet, *Halford Mackinder*, 44.

имао још од почетка XVII века,²⁶ а 1899. године одиграо је кључну улогу у формирању Оксфордске географске школе.²⁷

У другој половини осамдесетих година, у време када је Макиндер приступио Краљевском географском друштву, унутар њега је већ постојала група која се залагала за промене у схватању саме науке, али и за увођење географије у наставу. Узор на који су се угледали била је Немачка.²⁸ Крајем осамдесетих година XIX века у Немачкој је постојало дванаест катедри за географију, а у Британији није било ниједне.²⁹ У зиму 1885/6. године Краљевско географско друштво отворило је изложбу о проучавању географије у Немачкој. Управо се на овој изложби Макиндер упознао са појединим члановима Друштва и чини се да је тек након ње почео да говори о „новој географији“.³⁰

Управо од времена када је изложио идеје о новој географији пред Краљевским географским друштвом могуће је пратити развој Макиндерових научних мисли. Истицао је да основни елемент нове географије мора бити узрочност. Залагао се за науку која ће разумети географске утицаје и зависност људи од окружења.³¹ Неколико година касније, Макиндер је признао да је узрочност у географију унео Александар фон Хумболт још почетком века.³² Тврдио је да тренутна „ирационална политичка географија“ представља само велику количину чињеница које треба меморисати.³³ Нова географија требало је да буде пре свега „практична“. На шта се практичност првенствено односи, види се у закључку текста који говори о доприносима нове географије. Макиндер је наводио искључиво војно-стратешке примере употребе географије. Географија је нудила разумевања простора, где су природне баријере, који су путеви евентуалних нападача и како одабрати право место за луку. Нова географија је требало да задовољи „практичне захтеве државника и трговаца, теоретске захтеве научника и интелектуалне захтеве учитеља“.³⁴

26 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 45, 40.

27 Ibid., 45.

28 Parker, *Mackinder*, 7.

29 Gerry Kearns, „The Political Pivot of Geography,“ *The Geographical Journal* Vol. 170, No. 4 (2004): 337.

30 Parker, *Mackinder*, 7.

31 Halford Mackinder, „On the Scope and Methods of Geography,“ *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography* Vol. 9, No. 3 (1887): 143. Познаваоци развоја географије у овом тексту примећују видљиве Немачке утицаје. Parker, *Mackinder*, 109.

32 Halford Mackinder, „Modern Geography: German and English,“ *The Geographical Journal* Vol. 6, No. 4 (1895): 371.

33 Mackinder, „On the Scope and Methods of Geography,“ 143.

34 Ibid., 158-159.

Макиндер је то писао у време када је пруска војска савршено демонстрирала предност коју доноси развитак географске науке. Британски географи су увидели да је Француско-пруски рат вођен колико оружјем, толико и картама.³⁵ Географија је била један од важнијих предмета на пруској војној академији.³⁶ Практичне последице развоја географије нису биле видљиве само Макиндеру. Када је почео са предавањима на Оксфорду имао је опозицију у виду „неколицине либерала“, који су му се супротставили тврдећи да „студије географије воде ка милитаризму и империјализму“.³⁷ Макиндер је и сам истицао да је географија имала важну улогу у пруским војним успесима,³⁸ а тврдио је и да истинско потомство немачког географа Карла Ритера представља управо генерација официра која је војевала 1866. и 1870-1871. године.³⁹ Правио је и паралелу између немачких географа Хумболта, Ритера, Бергхауса и Перта, с једне и Бизмарка, Молткеа старијег, фон Рона и Вилхелма I, с друге стране.⁴⁰

Макиндер је добро владао немачким језиком и проучавао је њихове географе и географску науку.⁴¹ На „синтетичком и филозофском“ нивоу британска наука, према Макиндеру, била је делеко испод стандарда немачких географа. Према његовом мишљењу, Немци су били специјализовани, са бројним катедрама и научним институцијама, док су британски географи били „осуђени на немачке карте“.⁴² Овај увид може се преликати и на опште стање високог образовања у Великој Британији. Сем Оксфорда и Кембриџа, где је образовање, по речима савременика, било у „апстрактној и антикварној форми“, у другим крајевима Велике Британије тешко се могло доћи до високог образовања уопште. Ситуација у Немачкој је била знатно другачија.⁴³ Средином века

35 Kearns, „The Political Pivot of Geography,“ 338.

36 Brian Hudson, „The New Geography and the New Imperialism 1870-1918,“ in: *Critical Geographies – A Collection of Readings*, eds. Harald Bauder and Salvatore Engel Di Mauro, 142 (Kolowna: Praxis Press, 2008).

37 Parker, *Mackinder*, 11.

38 Halford Mackinder, *The Rhine*, (London: Chatoo & Windus, 1908), 135.

39 Mackinder, „Modern Geography: German and English,“ 371.

40 Ibid., 372. Карл Ритер (1779-1859), Александар Хумболт (1769-1859), Хајнрих Бергхаус (1797-1884) водећи немачки географи XIX века. Перт је презиме неколицине издавача који су се бавили штампањем географских атласа.

41 Brian Blouet, „Sir Halford Mackinder as British High Commisioner to South Russia 1919-1920,“ *The Geographical Journal* Vol. 142, No. 2 (1976): 229; Parker, *Mackinder*, 250.

42 Mackinder, „Modern Geography: German and English,“ 367, 376: Макиндерова тврдња о картама није била симболична. Када је почео са предавањима на Оксфорду, услед апсолутног недостатка радног материјала, неопходне географске карте купљене су у Немачкој. Parker, *Mackinder*, 10.

43 Paul Kennedy, *The Rise of the Anglo German Antagonism* (New York: Humanity Books, 1988), 116.

ниједан професор са Оксфорда није мислио да је потребно да „човек од књиге“ зна немачки језик. Крајем века нико није био спреман да тако нешто каже.⁴⁴ Макиндер је указивањем на инфериорности британске географије само припадао низу интелектуалаца који су отворено говорили о надмоћи немачке науке.⁴⁵ Било да се говори о универзитетском или о основном образовању, Макиндер је веровао да се настава мора обогатити практичном применом и указивао је на немачки пример. Требало је оспособити децу да увиде карактеристике простора.⁴⁶ Као већ искусни географ залагао се и да географија буде „дисциплина империје“, „специјални начин и навика мишљења“, посебни „вид визуализације“.⁴⁷ Желео је да деца пејзаж почну посматрати попут војних команданата и да то умеће примене на размишљање о односима међу светским силама.⁴⁸

Макиндерови географски радови у највећем броју бавили су се политичком географијом.⁴⁹ Правац развоја политичке географије крајем XIX и почетком XX века трасирао је немачки географ Фридрих Рацел.⁵⁰ Социјалдарвинизам избија из свих Рацелових идеја. Веровао је да је свет структура моћи којом доминирају велике и растуће државе, укључене у бесконачну борбу. За њега је држава представљала жив организам који захтева територију и животни простор. Тако је и немачкој држави био неопходан простор, већи од тренутне немачке територије, који би служио као основ опстанка. Рацел је 1901. године у науку увео нов појам, животни простор – *lebensraum*.⁵¹ Животни простор је, по Рацелу, потребан свакој држави, јер „свака држава треба да се храни“.⁵²

Проучавање немачких антрополога и географа било је један од

44 Ibid., 110.

45 Ibid..

46 Halford Mackinder, „On Geography Teaching,“ *Science* Vol. 14, No. 358 (1889): 408-409.

47 *The Nineteenth Century Visual Culture Reader*, eds. Vanessa Schwartz and Jeannene Przyblyski, (New York: Routledge, 2004), 146.

48 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 163.

49 Данас се о Макиндеру најчешће говори као о „геополитичару“. Сам термин геополитика први је употребио шведски географ Рудолф Кјелен 1894. године. Термин је укључен у употребу на енглеском говорном подручју тек након Првог светског рата. Martin Jones, Rhys Jones, Michael Woods, *An Introduction to Political Geography* (London: Routledge, 2004), 5.

50 Geoffrey Parker, *Western Geopolitical Thought in Twentieth Century* (Worcester: Croom Helm, 1985), 11; Фридрих Рацел (1844-1904). Иако постоји конзензус да је Рацел оснивач политичке географије, данас се Макиндер и Рацел сматрају првом генерацијом политичких географа, в: John Agnew, *Making Political Geography* (London: Oxford University Press, 2002) 8, 13.

51 *Population Decline and Remaking of Great Power Politics*, eds. Suzan Yoshihara, Douglas Asyloa, (Dulles: Potomak Books, 2012), 64; Jones, Jones, Woods, *An Introduction to Political Geography*, 5.

52 Parker, *Mackinder*, 235.

најважнијих извора Макиндерових идеја.⁵³ Утицај социјалдарвинизма на Макиндера видљив је од самог почетка. Веровао је да на заједнице људи треба гледати као на јединке које су у борби за опстанак.⁵⁴ Писао је да је „природа немилосрдна“, а Британији је преостајао избор, или да буде довољно јака и да се супротстави другим силама, или да се придружи државама које „опстају у беди и самилости других“.⁵⁵ Становништво је морало бити припремљено да брани своју територију.⁵⁶ Макиндер је Рацела сматрао за „антропогеографа“, или „најкомплетнији вид географа који постоји“.⁵⁷ Рацел је веровао да је прошло време малих држава, да ће XX век припадати силама са великим територијама и ресурсима.⁵⁸ Макиндер је свој, вероватно најпознатији, текст Географски пивот историје, базирао на значају ресурса.⁵⁹ У политичким сукобима је увек био најљући противник оних који су желели да „Енглеску учине малом“. Када се први пут кандидовао на парламентарним изборима 1900. године, Макиндер је инсистирао да је велико царство кључ одбране, јер без њега „Мала Енглеска“⁶⁰ ће ускоро бити мање сигурна [...] када јој се супротставе силе које развијају ресурсе својих пространих територија“.⁶¹ Рацелов рад имао је у виду мапу велике Немачке.⁶² За Макиндера је најважнија чињеница политичке географије била „распрострањеност црвене боје на карти света“, „картографски израз вечне борбе за опстанак“.⁶³ Док је сила представљала саставни и природни део међународних односа.⁶⁴

Други бурски рат (1899-1902) шокирао је британску јавност јер је открио огромне пропусте и недостатке у војсци.⁶⁵ Један од важнијих

53 Ibid., 249.

54 Mackinder, „On the Scope and Methods of Geography,“ 143.

55 Halford Mackinder, „Man Power as a Measure of National and Imperial Strength,“ *National Review* 15 (1905): 143.

56 Halford Mackinder, *Britain and British Seas* (London: D. Appleton & Company, 1902), 309.

57 Mackinder, „Modern Geography: German and English,“ 374-375.

58 William Mulligan, *The Origins of the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press 2011), 39.

59 Halford Mackinder, „The Geographical Pivot of History,“ *Geographical Journal* 23 (1904): 421-437.

60 „Мала Енглеска“ имала је важну политичку конотацију. „*Little Englanders*“ је био пежоративни назив за „элонамерне и непатриотске“ пробурски настројене политичаре, који су се, по речима политичких противника, залагали за „Малу Енглеску“ уместо велике империје. Gregory Claeys, *Imperial Sceptics: The British Critics of Empire 1850-1920* (Cambridge: Cambridge University Press 2010), 112.

61 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 51.

62 Parker, *Mackinder*, 245.

63 Mackinder, *Britain and British Seas*, 343.

64 Halford Mackinder, *The Modern British State* (London: G. Philip, 1914), 175.

65 George Peden, *Arms, Economics and British Strategy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 27.

односио се на маневрисање трупа. Није било адекватних карата, а ни официрски кадар није имао потребно образовање.⁶⁶ Како је био врло добро упознат са пруским примером, Макиндер се залагао за измене у школовању војника. Његов утицај био је ограничен чињеницом да је за време читавог свог политичког ангажмана био члан политичке партије која је била у опозицији. Ипак, након више покушаја, Макиндер је успео да издејствује промене. Од 1906. године, па све до почетка Првог светског рата, држао је курсеве официрима о географији, стратегији, логистици и топографији. Курсеви су сматрани великим успехом.⁶⁷

Макиндерове научне идеје сазреле су у време када је географија првенствено повезивана са успесима пруске војске. И Макиндер је приметио да је од 1870. године број географских катедри убрзано растао.⁶⁸ Био је свестан да је у XIX веку географија била „немачка дисциплина“.⁶⁹ За њега није било дилеме чему географија највише може допринети – када је говорио о значају географије није пропустио да прво наведе значај географије за државнике.⁷⁰ Отворено је говорио о заслугама немачких географа, али се није зауставио само на томе. Немци, као целина, били су за Макиндера увек пример правилног стратешког размишљања. Било да се радило о планском размишљању политичара, о белешкама протестанских мисионара у Африци, или о одлукама војних логистичара, све њих је красила особина „правилног“, односно стратешког размишљања.⁷¹

Немачка географија као претња

Проучавајући немачке географе, Макиндер је имао прилику да увиди нешто више од научних узора. Немачка географија се мењала под утицајем друштвених околности у којима је настајала. Крај XIX века донео је дилему немачком друштву: да ли ће Немачка постати светска сила, или ће бити сведена на ранг другоразредних држава.⁷² Већ постојеће уверење о недовољности тадашњег Рајха за опстанак у новој

66 Geoffrey Searle, *A New England? Peace and War 1886-1918* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 302.

67 Robin Butlin, „The Pivot and Imperial Defence Policy,“ in: *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*, ed. Brian Blouet, 48 (New York: Frank Cass, 2005).

68 Mackinder, „Modern Geography: German and English,“ 374.

69 Ibid., 372.

70 Parker, *Mackinder*, 94-95.

71 Halford Mackinder, „Geographical Conditions Affecting The British Empire: British Islands,“ *The Geographical Journal* Vol. 33, No. 4 (1909): 476; Kearns, *Geopolitics and Empire*, 99; Halford Mackinder, „The Geographical Pivot of History: Discussion,“ *The Geographical Journal* Vol. 23, No. 4 (1904): 442- 443.

72 Mulligan, *The Origins of the First World War*, 149.

ери међународних односа,⁷³ географи су додатно појачавали. Планови о „великом привредном простору Рајха“⁷⁴ имају јасне корене у идејама немачких географа. На њих је свакако утицао и идеолошки конзенсус у немачкој политици – да је експанзионистичка политика неопходна за обезбеђивање економског раста и опстанка.⁷⁵ Макиндер је био свестан да више нема нових територија за освајање, тако да су нове силе могле тежити само прерасподели постојећих.⁷⁶ Истовремено, у Немачкој су се чули гласови који су прогнозирали скори сукоб око „британског наслеђа“.⁷⁷

Чини се да је овакво стање могло утицати на Макиндера када је тврдио да је и идеологија значајан географски фактор. Веровао је да су идеје и амбиције географски фактори, који у себи носе територијалну силу, за коју географ мора имати обзира.⁷⁸ Писао је да Британија више није самодовољан организам и да она сада зависи од увоза, што је за Макиндера представљало нешто неприродно.⁷⁹ За њега је природан систем био аутаркичан. Плашио се изградње самодовољних економских система који не би били у оквиру Британске империје. Они би постали велике државе које би користиле своје неисцрпне ресурсе за стицање превласти у светским размерама.⁸⁰

Концепт *Mittleuropa* био је један од начина да Немачка постигне тако нешто. Ова идеја, чији су корени створени четрдесетих година у радовима економисте Фридриха Листа, поново је постала актуелна крајем века.⁸¹ Макиндер је 1903. године у серији наслова који се баве различитим регионима света објавио и књигу Јозефа Парча Централна Европа, географа који је био Рацелов наследник на месту шефа географске катедре у Лајпцигу. Парч је писао: „Нови еквилибријум се може успоставити само ако силе Централне Европе раме уз раме раде на остварењу слободног и мирног економског развоја, који мора захватити све више и више територија, јер растуће становништво сматра да им

73 Daniel Deudney, „Greater Britain or Greater Synthesis: Seeley, Mackinder and Wells on Britain in the Global Industrial Era,“ *Review of International Studies* 27 (2001): 192.

74 Андреј Митровић, Продор на Балкан: Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918 (Београд: Завод за уџбенике, 2011), 226-7.

75 Wolfgang Mommsen, *Theories of Imperialism* (Chicago: University of Chicago Press, 1982), 97.

76 Halford Mackinder, „The Geographical Pivot of History: Discussion,“ 421.

77 Deudney, „Greater Britain or Greater Synthesis,“ 193.

78 Mackinder, „Modern Geography: German and English,“ 376; Parker, *Mackinder*, 135.

79 Mackinder, *Britain and British Seas*, 341.

80 Brian Blouet, „Halford Mackinder and the Pivotal Hartland,“ in: *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*, ed: Brian Blouet, 8-10 (New York: Frank Cass, 2005).

81 Katrin Орел, *Средња Европа* (Београд: Clío, 2012), 152.

њихови домови постају претесни⁸². Железница, и добре комуникације уопште, омогућиле су, по Парчу, сталну размену производа и рада унутар Централне Европе.⁸³ Макиндер је постао свестан значаја железнице за немачко снабдевање ресурсима неколико година пре објављивања Парчове књиге, када је тврдио да је железница отворила Немачкој приступ „огромним деловима континента“.⁸⁴

Прилог 1: Границе Централне Европе по Парчу. в. J. Partsch, *Central Europe*, viii.

У освит новог века турски султан препустио је Немачкој градњу багдадске железнице.⁸⁵ Она је од почетка представљала значајну претњу и изазов британским комерцијалним и политичким интересима.⁸⁶ Немачка доминација на Блиском истоку угрозила би британске позиције у Египту, Индији и на источном Медитерану.⁸⁷ Захухтала немачка индустрија тражила је велике количине минерала и метала, а Османско

82 Joseph Partsch, *Central Europe* (London: D. Appleton, 1915), 159. (прво издање 1903. године).

83 *Ibid.*, 6.

84 Halford Mackinder, „The Great Trade Routes,” *Journal of the Institute of Bankers* 21 (1900): 153.

85 Pierre Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat* (Zagreb: Školska knjiga, 1964), 115.

86 Jennifer Siegel, *The Endgame: Britain, Russia and Final Struggle for Central Asia* (New York: I. B. Taurus, 2002), 66.

87 Ronald Hyam, *Understanding British Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 86-87.

царство је имало огромне ресурсе које је могло да понуди Немачкој.⁸⁸ Макиндер је страховао да би Немачка могла да направи и пругу која би ишла од Хамбурга све до Немачке источне Африке.⁸⁹ Планове немачких географа пратили су финансијери, који су све активније деловали на Балкану и у Османском царству.⁹⁰ Немачка је Макиндера забрињавала по још једном важном основу: док Велика Британија никако није могла да спречи одлив становништва,⁹¹ након 1895. године из Немачке готово да више није било емиграције.⁹² Истовремено, Немачки политичари су усвојили идеје Фридриха Листа да емиграцију, уколико је има, треба каналисати ка истоку.⁹³

Година публикавања Парчове књиге, 1903., означила је значајне промене у Макиндеровим идејама. У делу Британија и британска мора, објављеном 1902. године, написао је да је суштина одбране Британије командовање морем.⁹⁴ Он читаоцима препоручује дела Алфреда Махана, угледног америчког историчара, чувеног по идеји да је поморска сила доминантна у односу на копнену.⁹⁵ Макиндер је уверавао читаоце да још од Колумбовог времена обале представљају најзначајнији део света, а Британија је централна земља планете.⁹⁶ Две године касније је имао знатно другачије ставове. У чланку Географски пивот историје, писаном крајем 1903. године, написао је да се завршила Колумбова епоха историје.⁹⁷ Железница је променила положај континенталних сила, што је имало за последицу то да центар света више није била Британија, већ је централну стратешку позицију у Европи држала Немачка.⁹⁸ Од заговорника поморске силе, Макиндер се окренуо ка копненој сили као

88 Shawn McMeekin, *The Berlin Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power* (New York: Belknap Press, 2010), 37.

89 Hyam, *Understanding British Empire*, 87.

90 Kenedi, *Uspon i pad velikih sila*, 244.

91 Степен емиграције из Британије је био такав да је земљу у периоду 1900-1914. године напустило скоро седам милиона људи. *Atlas of British Overseas Expansion*, ed: Andrew Porter, (London: Routledge, 1991), 85; Макиндер је своју књигу *Наша острва*, која има облик туристичког водича намењеног деци, завршио речима: „Ко може да нађе посао треба да остане овде, међу пријатељима. А они који не успеју да пронађу посао, треба да иду у Канаду, Аустралију, Нови Зеланд, у тим земљама неће бити странци и остаће поданици нашег краља Едварда VII. Halford Mackinder, *Our Own Islands* (London: G. Philip, 1907), 298.

92 Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, 15.

93 Орел, *Средња Европа*, 154.

94 Mackinder, *Britain and British Seas*, 309.

95 Ibid., 314; видети поглавље *The Master: Alfred Thayer Mahan*, у: Lisle Rose, *Power at Sea: The Age of Navalism 1890 – 1918* (Columbia: University of Missouri Press, 2007).

96 Mackinder, *Britain and British Seas*, 4, 11.

97 Mackinder, “The Geographical Pivot of History,” 421.

98 Ibid., 436.

оној која ће у будућности добијати на значају.⁹⁹ То је било у складу и са Рацеловим идејама о копненој сили као најважнијој.¹⁰⁰

Ова промена у Макиндеровим идејама, у време када је објавио Парчову књигу, до сада није примећена и објашњена. Она је посебно занимљива јер се догодила у исто време када је он од поборника слободног тржишта постао заговорник тарифне реформе.¹⁰¹ Макиндер је био свестан да је британска армија мала и да се у сукобу са далеко слабијим противником показала лоше.¹⁰² У случају евентуалног сукоба се Немачком, политика британске владе се заснивала на идеји исцрпљивања блокадом. Да ли би блокада имала било какве сврхе у случају да Немачка обезбеди копнени пут до свих неопходних сировина? Чини се да је Макиндер схватио да је Немачка својим развојем избијала из руку Британији њено најјаче оружје – поморску блокаду, и то у време када је британској армији било потребно скоро три године да победи бурске фармере.

Слика Немачке у британском друштву

Уједињење Немачке из корена је променило равнотежу снага у Европи. Бенџамин Дизраели је 1871. године говорио о „немачкој револуцији“.¹⁰³ Први утисци британског друштва, увереног у сопствену супериорност,¹⁰⁴ били су благонаклони према новој држави у срцу континента. Немачко царство је постало симбол успеха и ефикасности.¹⁰⁵ Књижевност је величала немачки дух, његову одлучност и истрајност.¹⁰⁶ До краја века ситуација се знатно изменила. Немачки привредни и економски раст учинио је да се расположење према Немачкој промени.

Немачко становништво увећавало се сваке године за нешто мање од милион нових становника.¹⁰⁷ Само у периоду од 1895. до 1900. године немачка производња се увећала за трећину.¹⁰⁸ Нивои раста производње

99 Ibid., 433.

100 Parker, *Mackinder*, 186.

101 Види поглавље „Економска политика“.

102 Paul Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery* (New York: Simon & Schuster, 1976), 201, 209.

103 Mulligan, *The Origins of the First World War*, 38.

104 Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery*, 177-178.

105 Aaron Friedberg, *The Weary Titan – Britain and the Experience of Relative Decline 1895 – 1905* (Princeton: Princeton University Press, 2010), 100.

106 John Sealey, *Life and Time of Stein: Or Germany and Prussia in the Napoleonic Age* (London: Roberts Brothers, 1879); Kennedy, *The Rise of Anglo German Antagonism*, 115.

107 Hans Ulrich Wehler, *The German Empire 1871-1918* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 40.

108 Ibid., 43.

угља и челика такође су били изузетни.¹⁰⁹ Истовремено, удео Британије у светској производњи био је све мањи.¹¹⁰ Британски произвођачи добили су снажног конкурента. Тржиште Велике Британије, незаштићено царинским баријерама, било је пуно производа немачког порекла. Влада лорда Солзберија покушала је 1887. године да овоме стане на пут тако што је, рачунајући на патриотизам британских купаца, донела закон по коме је сва страна роба морала имати ознаку порекла. Последица овог закона била је то што је ознака Произведено у Немачкој постала симбол поуздане робе.¹¹¹

Када је Вилхелм II 1896. године објавио да ће Немачка постати светско царство,¹¹² слика Немачке у британском друштву већ је била знатно измењена. Крај века донео је велику популарност читавој серији романа који су имали за тему инвазију на британска острва.¹¹³ Низ радова са овом тематиком започет је делом Џорџа Чеснија које описује инвазију британских острва од стране „неименоване земље која подсећа на Немачку“, а чији становници говоре немачки језик.¹¹⁴ Дело Ерскина Чилдерса Загонетке песка, такође са темом немачке инвазије, стекло је велику популарност.¹¹⁵ Памфлети који су предвиђали скори крах Империје доживљавали су издање за издањем.¹¹⁶ Знатан број британских интелектуалаца, иако не јавно, у приватним препискама и дневницима постављао је питање да ли долази крај за Британију као империју.¹¹⁷ Тирпицов програм изградње немачке флоте из 1898. године могао је само да убрза опадање германофилије у британском друштву.¹¹⁸

Овај програм имао је за циљ да немачка флота буде у стању да се одбрани од најјачег ривала, а било је јасно против које силе је програм усмерен.¹¹⁹ Он је био добро прихваћен од стране немачких политичара, па је тако Фридрих Нојман, свештеник и национал-либерал, тврдио да када слуша Тирпица „као да Исус говори“.¹²⁰ Немачка активна спољна политика добила је нову снагу када је канцелар 1900. године

109 Kenedi, *Uspori i pad velikih sila*, 240.

110 Ibid., 261.

111 „Merchandise Marks Act“ (1887). Mulligan, *The Origins of the First World War*, 190.

112 Mulligan, *The Origins of the First World War*, 50.

113 Тзв. „Invasion scare novels“.

114 *The Cambridge History of Twentieth Century English Literature*, eds. Laura Marcus, Peter Nicholls, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 96.

115 Ibid., 96.

116 Searle, *A New England?*, 302.

117 Kennedy, *The Rise of Anglo German Antagonism*, 308

118 Wehler, *The German Empire*, 164; Kennedy, *The Rise of Anglo German Antagonism*, 390.

119 Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery*, 215; Wehler, *The German Empire*, 164.

120 Wehler, *The German Empire*, 167.

постао Бернхард фон Билон. Билон је тада одлучио да ће његов мандат бити посвећен промовисању Немачке у светску силу првог реда.¹²¹ У Британији, међутим, политичари нису били убеђени да од Немачке прети највећа опасност. Џозеф Чемберлен био је један од ретких политичара који је преговоре са Француском, који су завршени споразумом из 1904. године, видео као у суштини антинемачки гест.¹²² Узимајући то у обзир, не изненађује чињеница да се од 1903 године Макиндер придружио групи интелектуалаца која је пружила подршку Чемберлену.¹²³

Клубови, чији је Макиндер био члан и оснивач, бавили су се питањима спољних претњи Империји. Клуб *Coefficients*, основан 1902. године, није имао јединствени став по питању спољне политике. Макиндер је припадао струји која је веровала да је Бурски рат велико понижење и да је Немачка држава опасност о којој треба водити рачуна.¹²⁴ На једном од састанака којим је руководио Макиндер закључено је да је руски продор ка југу Азије неминован, али да највећу опасност представљају немачке амбиције.¹²⁵ Немачка је постепено, технолошким напредком и индустријским развојем, потискивала Русију са места британског непријатеља број један.¹²⁶

Већ је било речи о промени Макиндерових ставова о положају Британије у свету. Добро је приметио да су у новим стратешким условима све силе, па и Немачка, знатно мање подложне евентуалном исцрпљивању блокадом.¹²⁷ За њега је традиционална британска политика представљала спречавање „Деспотске уније Европе“.¹²⁸ Веровао је да је нарушавање баланса снага огромна опасност, а 1904. године је писао да је једина опција за нарушавање тог баланса склапање руско-немачког савеза.¹²⁹ Макиндеров страх није био без основа. У два наврата током Руско-јапанског рата кајзер Вилхелм је Русији нудио савез.¹³⁰ Колапс

121 Mulligan, *The Origins of the First World War*, 45.

122 Zara Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy 1898-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), 51.

123 Bernard Semmel, *Imperialism and Social Reform: English Social Imperial Thought 1895-1914* (New York: Harvard University Press, 1960), 77-80.

124 Parker, *Mackinder*, 30-31.

125 Blouet, „Halford Mackinder and the Pivotal Hartland“.

126 Kennedy, *The Rise of Anglo German Antagonism*, 309.

127 Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery*, 198.

128 Mackinder, „Geographical Conditions Affecting The British Empire: British Islands,“ 472.

129 Mackinder, „The Geographical Pivot of History,“ 436.

130 Pascal Venier, „The Geographical Pivot of History and Early Twentieth Century Geopolitical Culture,“ *The Geographical Journal* Vol. 170, No. 4 (2004): 332; John Lowe, *The Great Powers, Imperialism and the German Problem 1865-1925* (London: Routledge, 1994), 137. Руски цар Николај II је у Бјорку 1905. године пристао на савез са Немачком, међутим договор није потрајао.

руске моћи 1905. године обележио је наредних неколико година у међународним односима.¹³¹ Остало је мало дилеме око питања која је та сила која би могла да се супротстави Британији.

Подељени Чемберленовим тарифним идејама, конзервативци су на изборима 1906. године доживели убедљив пораз и на власт су дошли либерали. Наредних 11 година министарство спољних послова водио је Едвард Греј.¹³² Иако је Греј неколико година раније, као члан *Coefficients* клуба, указивао на Немачку опасност, либерали на власти нису доносили одлуке у складу са тим начелом. Били су непријатељски расположени према свакој иницијативи која их је могла одвести у рат на континенту, тако да су се водили начелом „споразум да, савез не“.¹³³ Политика коју су водили ослањала се на процену лондонског Ситија, да би евентуални сукоб уништио основе на којима почива просперитет, тако да чврста политика нија сматрана адекватном.¹³⁴ Премијер Хенри Кембел Банерман, кога је Макиндер оптуживао да ради на разбијању Империје, залагао се за поправљање односа са Немачком,¹³⁵ док је истовремено смањивао војни буџет.¹³⁶ Иако је реформа армије и морнарице била у току, либерали су све до 1909/10. године смањивали издатке за оружане снаге. Иако је од тог периода расла количина новца намењеног војсци, све до почетка рата у буџетима либералних влада проценат буџетских средстава намењених војсци је опадао.¹³⁷

Конзервативци су истицали своју бригу за војску, тврдећи да либерали о њој нису водили довољно рачуна.¹³⁸ Један од важних аспеката реформе морнарице, коју је спроводио адмирал Фишер, заправо је била штедња.¹³⁹ То је унионистима давало додатне аргументе за увођење царина, који би попуниле буџет и омогућиле снажнију војску. Греј је одмах након избора био приморан да трпи нападе штампе, која је тврдила да ће либерали ради окретања ка Немачкој угрозити споразум са Француском.¹⁴⁰ Био је приморан да трпи критике и из сопственог кабинета, јер су сарадници сматрали да је превише попустљив према

131 Mulligan, *The Origins of the First World War*, 50.

132 Graham Goodlad, *British Foreign and Imperial Policy 1865-1919* (London: Routledge, 2005, ebook), 69.

133 Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, 129.

134 Ibid., 104.

135 Mulligan, *The Origins of the First World War*, 67.

136 Peden, *Arms, Economics and British Strategy*, 19; Mulligan, *The Origins of the First World War*, 58

137 Peden, *Arms, Economics and British Strategy*, 35, 38.

138 Ewen Henry Harvey Green, *The Crisis of Conservatism: The Politics, Economics and Ideology of the British Conservative Party 1890-1914*, (London: Routledge, 2012), 27.

139 Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery*, 218.

140 Steiner, *The Foreign Office*, 94.

Немачкој.¹⁴¹ Либерална влада је делимично променила политику према финансирању војске тек након праве хистерије у јавности 1909. године, изазване вестима о даљем развоју немачке флоте.¹⁴²

Иако је Макиндер у време најжешћих унионистичких критика либералне владе био заузет обавезама у Лондонској економској школи и није се укључивао у политику, имао је јасан став око тога која је адекватна спољна политика. Сматрао је да, ако се дође до ситуације када је одређена позиција суштински важна за обе стране, „понекад само рат може дати одговор“.¹⁴³ У време смањивања војног буџета од стране либералних министара, Макиндер је писао „Фон Рон и Бизмарк су гледали генерацију унапред када су ковали оружје, немачку војску, која их чини силом коју данас представљају“.¹⁴⁴ За већину оних који су веровали да Немачко царство представља претњу, та претња је била искључиво војна. Макиндер је немачку претњу посматрао и кроз контекст различите економске и социјалне политике према нацији. Указао је посланицима да је Немачка прави пример позитивног односа према значају популације и пореског система.¹⁴⁵ Уверавао је посланике у лето 1912. године да је рат неизбежан, јер је „Немачка нација приморана да размишља о инвазији ове земље“, пошто је то био једини начин да оствари своје амбиције.¹⁴⁶ Макиндер је о одбрани британских поседа од Немачког царства говорио на такав начин да му је замерено да пропагира објаву рата.¹⁴⁷

У наставку рада ћемо анализирати засебно сваки од важнијих елемената Макиндерове политике и покушати да кроз приказ развоја његових идеја укажемо на значај немачких утицаја.

А. Друштвена реформа и немачки узор

Када је са својим оцем, који је по струци био лекар, обилазио домове очевих пацијената, Макиндер је имао прилике да види у каквим условима је живела британска радничка класа. У потпуности је могао да осети значај порекла и друштвену подвојеност. Млади Макиндер се по наредби свога оца није дружио са радничком децом, а одрасли Макиндер, истакнути географ и професор универзитета, је за вођу своје партије, Артура Балфура, био малограђанин.¹⁴⁸ Био је свестан како порекло може

141 Ibid., 125.

142 Ibid., 89; Goodlad, *British Foreign and Imperial Policy 1865-1919*, 82

143 Mackinder, *The Modern British State*, 175.

144 Mackinder, „Geographical Conditions Affecting The British Empire: British Islands,“ 476.

145 *Hansard*, vol. XIV, 23. фебруар 1910, 315-318; Parker, *Mackinder*, 60.

146 *Hansard*, vol. XXXXI, 22. јул 1912, 919-921.

147 Blouet, *Halford Mackinder*, 149.

148 Blouet, *Halford Mackinder*, 137.

да буде препрека и због тога се радовао успињању Лојда Џорџа.¹⁴⁹ Одмах по завршетку студија Макиндер се прикључио пројекту Проширивање Оксфордског универзитета, чији је циљ био да се образовање приближи радничкој класи.¹⁵⁰ Група младих ентузијаста, путујући широм Енглеске, покушала је да представи високо образовање онима који нису имали средства да га приуште.¹⁵¹ Организатори су сматрали да је сврха ових предавања било уклањање класних осећања и предрасуда, који су „опасан елемент у друштву“. У памфлету који је Макиндер написао тврдило се да „предавања о националној историји и књижевности не могу да не инспиришу патриотизам“ и доведу до „трезвености у политичком размишљању“.¹⁵² Било је важно усмерити бројно радништво са гласачким правом и Макиндер је веровао да је проширење гласачког права учинило обавезно образовање неопходним.¹⁵³

Поред рада на развоју географије у Оксфорду, Макиндер је одиграо главну улогу у оснивању Универзитета у Редингу, којим је и руководио читаву деценију. Нови универзитет је, по Макиндеровим речима, морао да изађе у сусрет потребама свих класа.¹⁵⁴ Знао је да је добро образовање резервисано само за високе слојеве друштва.¹⁵⁵ Подржао је доношење Закона о образовању 1902. године, иако се његова тадашња странка противила том акту.¹⁵⁶ Такође, као део опозиције, доцније је истицао предности радничког законодавства Лојда Џорџа.¹⁵⁷

Захтеви за реформом који су се базирали на побољшавању положаја радника и реформисању школства лежали су у основи покрета¹⁵⁸ који је пропагирао националну ефикасност.¹⁵⁹ Био је то неинституционализовани покрет међупартијског карактера који је тежио променама у друштву и његовој модернизацији. Када је Макиндер говорио о одбрани Империје истицао је важност ефикасне армије за

149 Ibid. Лојд Џорџ је постао први, и до сада једини премијер Велике Британије коме матерњи језик није био енглески. Џорџ је био Велшанин.

150 Ibid., 28.

151 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 43.

152 Halford Mackinder, Michael Sadler, *University Extension: Past, Present and Future* (London: Cassell, 1891), 142.

153 Mackinder, *The Modern British State*, 248.

154 Blouet, *Halford Mackinder*, 137.

155 Parker, *Mackinder*, 92.

156 Ibid. Кључни допринос се састојао у повећаним финансијама. Searle, *A New England?*, 333-334.

157 Mackinder, *The Modern British State*, 129-133.

158 „National Efficiency Movement“.

159 Searle, *A New England?*, 304- 305.

одбрану,¹⁶⁰ о чему је држава морала да води рачуна.¹⁶¹ Од времена Бурског рата за Макиндера је питање војне реформе дошло у први план.¹⁶² Он се придружио либералним империјалистима 1900. године, у време када је лорд Розбери покушавао да повеже империјализам са друштвеном реформом.¹⁶³ Бурски рат је изазвао психолошки шок, јавност је била изненађења недостацима и неуспесима војске.¹⁶⁴ Розбери је позивао генерала Киченера да „почисти Аугијеве штале“ у министарству рата.¹⁶⁵ Макиндерова одлука да приступи Чемберленовом покрету 1903. године није значила и напуштање ових идеја.¹⁶⁶ У јавним наступима је истицао да не напушта борбу за „ове велике друштвене реформе“.¹⁶⁷ Његово напуштање либерала и окретање на Чемберленовим конзервативцима поклапа се са временом када је постало јасно да лорд Розбери нема довољно жеље да све реформаторске идеје спроведе до краја.¹⁶⁸ И сам Чемберлен је био наколењен реформама¹⁶⁹ а, за разлику од аристократе Розберија, имао је и антиаристократских идеја.¹⁷⁰

Макиндер је био део Лондонске економске школе још од њеног оснивања, 1895. године. У њој је пронашао идеје које су га занимале: империјализам и друштвену реформу. Фабијанско друштво, које је стајало иза Школе, у време Бурског рата доживело је трансформацију. Унутар друштва је дошло до сукоба око питања империје и рата. Превагу је однела струја Џорџа Бернарда Шоа и Сиднија Веба. Шо је тврдио да „ако је крв проливена и новац потрошен“ требало би „да цела нација профитира“. Веровао је и да „има нешто ново у британском империјализму“, као и да

160 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 51.

161 Mackinder, *The Modern British State*, 176.

162 *Leamington Spa Courier*, 23. X 1903, 7

163 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 48.

164 Peden, *Arms, Economics and British Strategy*, 17.

165 Searle, *A New England?*, 296.

166 Када је на изборима 1900. године Чемберлен близу родног Бирмингема говорио у корист Макиндеровог против кандидата, није нападао Макиндера. Брајан Блуе тврди да је то зато што Чемберлен Макиндеру није имао шта да замери, осим чињенице да је противкандидат другом империјалисти. Blouet, *Halford Mackinder*, 141.

167 *Leamington Spa Courier*, 23. X 1903, 7.

168 Geoffrey Searle, *The Quest for National Efficiency – A Study in British Politics and Political Thought 1899-1914* (Los Angeles: University of California Press, 1971), 123.

169 Kennedy, *The Rise of the Anglo German Antagonism*, 391.

170 Chamberlain, Joseph, in: *Encyclopedia of the Age of Imperialism, 1880-1914*, ed. Carl Hodge, 143. (London: Greenwood Press, 2008); Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 82-83. Макиндер, као већ убеђени противних слободног тржишта, правио је разлику између демократског и радничког северозапада и аристократског југоистока. Наглашавање антиаристократских идеја је важно, јер је цео покрет националне ефикасности у суштини био покушај „осрамоћивања постојећих елита“ и имао је антиаристократску ноту, в: Searle, *A New England?*, 304; Mackinder, *Britain and British Seas*, 231.

је сваки „фабијанац самим тим и империјалиста.“¹⁷¹ Заједно са вођама фабијанаца Макиндер је основао клуб *Coefficients*. Клуб је основан са идејом да се у њему споје поборници империјализма са заговорницима друштвене реформе.¹⁷²

Побољшавање животних услова није било циљ сам по себи, већ је требало да обезбеди јачање Империје и њену стабилизацију. На састанцима клуба *Coefficients* било је речи о немачким припремама за предстојећи сукоб. Макиндер је веровао да, уколико Империја жели да се одбрани, она мора бити трансформисана.¹⁷³ Француско-пруски рат указао је на значај масовних армија, али какве ће се армије мобилисати из „жгољаве и непатриотске“ радничке класе?¹⁷⁴ У време Бурског рата три од пет кандидата за британску војску одбијени су због неиспуњавања минималних физичких услова. Услови су били толико ниски, да су их савременици називали патетичним.¹⁷⁵ Главномандујући у Јужној Африци, лорд Робертс, истицао је да, с обзиром на животне услове радника, потпуно разуме одсуство патриотизма, као и да је друштвена реформа основ сваког даљег рада на одбрани Империје.¹⁷⁶

Макиндер је веровао да је неопходно побољшати људске ресурсе, јер су они право мерило снаге нације. То је значило пружити им боље образовање, побољшати здравствену негу и подићи квалитет живота.¹⁷⁷ По његовом мишљењу, права политика је вођена тежњом ка највећој количини људске силе. Али, људска сила није пука бројчаност. Она је збир „физичких, интелектуалних и моралних“ квалитета, а постизање овог циља није било могуће без бољих школа и бољих животних услова.¹⁷⁸ Јасно је да Макиндер није подржавао побољшавање животних услова из алтруистичких побуда, већ пре свега из жеље да потенцијал британске силе порасте.¹⁷⁹ Тако је за Макиндера минимални стандард представљао омогућавање оне потрошње која је довољна да радника и оне који од њега зависе учини здравим и способним.¹⁸⁰

171 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 57-59,

172 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 53.

173 Bernard Semmel, „Sir Halford Mackinder: Theorist of Imperialism,“ *The Canadian Journal of Economics and Political Science* Vol. 24, No. 4 (1958): 559.

174 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 11.

175 Searle, *A New England?*, 305.

176 Kennedy, *The Rise of the Anglo German Antagonism*, 343. Макиндер је после Првог светског рата писао да су почетком века три личности позивале на промене. Били су то Розбери, Чемберлен и генерал Робертс. в: Halford Mackinder, *Democratic Ideals and Reality* (London: H. Holt, 1919), 31.

177 Parker, *Mackinder*, 62.

178 Mackinder, „Man Power as a Measure of National and Imperial Strength,“ 139-142.

179 Deudney, „Greater Britain or Greater Synthesis,“ 199.

180 Mackinder, *The Modern British State*, 129.

Немачка предност у односу на Британију је по Макиндеру била у томе што је она командовала мноштвом добро обучених и специјализованих радника. Био је убеђен и да неуспех Британије лежи је у томе што њене школе нису могле испоручити „људе овог типа“.¹⁸¹ И фабијанци су размишљали како да се „империјална раса“ супротстави немачком изазову.¹⁸² Сидни Веб је писао да су Французи поражени у рату 1870/71. године не зато што је просечан Немац био снажнији или виши, већ зато што је „немачки друштвени организам супериорнији у ефикасности од француског“.¹⁸³ Владало је мишљење да је идеално ефикасни радник – немачки радник.¹⁸⁴ Фабијанци су од лорда Розберија тражили да уведе „национални минимум“ у свим пољима.¹⁸⁵ На тај начин је започета сарадња између фабијанаца и Розберијевих либералних империјалиста, која је резултовала и Макиндеровом кандидатуром за парламент 1900. године.

Истовремено, владавину Вилхелма II пратио је глас да је благоданона према радницима и њиховим правима.¹⁸⁶ Немачки национал-либерали и економисти историјске школе¹⁸⁷ прихватили су идеју да су друштву неопходне промене. Без промена у образовању, побољшања радних услова и прогресивног опорезивања, немачко радништво није имало разлога да подржи национално оријентисану спољну политику.¹⁸⁸ Водећи немачки економиста историјске школе, Густав Шмолер, који је створио Бизмарков социјални програм,¹⁸⁹ веровао је да стабилност у унутрашњој политици има за превасходни циљ омогућавање немачке величине у спољној политици.¹⁹⁰ Национал-либерал Фридрих Нојман писао је да долази „нова ера империјалиста и пролетеријата“.¹⁹¹ Немачка је у ово време постала узор како онима који су желели да модернизују

181 Parker, *Mackinder*, 65.

182 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 130

183 Sidney Webb, „Historic Bases of Socialism,“ in: *Fabian Essays in Socialism*, ed: George Bernard Shaw, 79 (New York: Cosimo Books, 2006). Прво издање 1884. године.

184 William Harbutt Dawson, *The German Workman: A Study in National Efficiency* (London: P. S. King, 1906).

185 *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War One*, eds. Richard Day and Daniel Gaido (Chicago: Haymarket Books, 2012), 250.

186 Wehler, *The German Empire*, 135.

187 Познати као: *Kathedersozialisten*.

188 Kennedy, *The Rise of Anglo German Antagonism*, 338; *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, eds. Gareth Jones and Gregory Claeys (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 794.

189 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 27.

190 Kennedy, *The Rise of Anglo German Antagonism*, 338.

191 *Ibid.*, 337-338.

британско образовање,¹⁹² тако и поборницима измена у радничком законодавству.¹⁹³ Чемберленов покрет за тарифну реформу је плаћао британским радницима путовање у Немачку, да би видели тамошње услове рада и живота.¹⁹⁴

Значај Немачке за британско друштво може се видети и по томе што су интелектуалци и политичари почели да заузимају јасан став према њој. Тако је било и са већином чланова клуба *Coefficients*. Едвард Греј¹⁹⁵ је већ од јануара 1903. године веровао да је Немачка највећи непријатељ ког Британија има.¹⁹⁶ Лео Максе¹⁹⁷ је стекао готово параноичан страх од Немаца.¹⁹⁸ С друге стране, Ричард Халдејн¹⁹⁹ је био познат као човек са симпатијама за „немачка духовна остварења“.²⁰⁰ Економиста Вилијем Хјуинс²⁰¹ у потпуности је био сагласан са идејама немачке економске историјске школе и неколико година пре Чемберленовог покрета је почео да се залаже да Британија напусти слободно тржиште, по угледу на Немачку.²⁰² Џозеф Чемберлен је имао двојак однос према Немачкој. Као министар у влади залагао се крајем века за „Тевтонски савез“ и окретање ка Немачкој у спољној политици.²⁰³ С тарифном реформом и 1903. годином Чемберленови ставови су се променили, јер је Немачка постала опасни конкурент од ког је требало заштитити британску привреду. Макиндер је на састанцима *Coefficients*-а припадао групи која је указивала на немачку агресивност, али је истовремено пропагирао идеје које су већ спровођене у Немачкој.

Б. Економска политика и немачки узор

Макиндер је започео политичку каријеру као поборник идеје слободног тржишта. Писао је да су Британци прво постали трговци, а тек након тога произвођачи и 1900. године је био уверен да ће значај Лондона као трговинског центра расти, док ће значај британске индустрије

192 Ibid., 118.

193 Green, *The Crisis of Conservatism*, 256.

194 Kennedy, *The Rise of Anglo German Antagonism*, 393.

195 Либерални политичар и министар спољних послова (1905-1916).

196 Mulligan, *The Origins of the First World War*, 52.

197 Уредник конзервативног листа *National Review*.

198 Веровао је чак да су његови кућепазитељи заправо немачки шпијуни. Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 69

199 Либерални политичар и министар рата (1905-1912).

200 Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, 129.

201 Први директор Лондонске економске школе.

202 Green, *The Crisis of Conservatism*, 162, 174.

203 Henri Kisindzer, *Diplomatija* (Beograd: Klub plus, 2008), 153.

сразмерно опадати.²⁰⁴ Две године касније писао је да не делује да ће у скорије време британска запосленост доћи у питање.²⁰⁵ Тада је истицао да је политика Велике Британије, тј. политика слободног тржишта, политика коју спроводе јаке економије.²⁰⁶ Када је 1903. године Џозеф Чемберлен одлучио да покрене „крсташки поход против слободног тржишта“, Макиндер му се одмах прикључио. Неколико година касније је, пропагирајући тарифну реформу, у парламенту цитирао Бизмарка: „политика слободног тржишта је политика јаке силе“.²⁰⁷ Тако посредно признао да је за њега Британија 1903. године престала да буде јака економија. Тешко је одредити који је утицај био пресудан у одлуци да подржи Чемберлена и напусти либерале. Ипак, чини се да је вредно вратити се на Макиндерове географске идеје. Управо у ово време превео је Парчову књигу о Централној Европи и променио своје ставове о положају Британије у свету. Британија која је за њега 1902. године била центар света, за мало више од годину дана она то престаје да буде. Истовремено, дошао је до закључка да Британија више није у стању да спроводи политику слободног тржишта. За Макиндера је свака могућност већег јединства унутар Царства била привлачна, а тарифна реформа је нудила управо то. Писао је да нико не би смео да нападне Енглеску повезану са колонијама, али у случају да супарничке силе помисле да се суочавају са „малом Енглеском“, ситуација би била знатно другачија.²⁰⁸

У Немачкој је тада владала доктрина да се тржиште не може препустити „невидљивој руци“.²⁰⁹ Ради максималне ефикасности и рационализације, велике немачке фирме су се удруживале у концерне и трустове, који су контролисали највеће делове тржишта.²¹⁰ Као и у случају Бизмарковог социјалног програма, идејну основу протекционизма нудили су економисти историјске школе.²¹¹ Густав Шмолер је истакао да картелизација значи да је капитализам у рационалнијем и ефикаснијем облику.²¹² Основу за своје идеје немачки историјски економисти проналазили су у делима Фридриха Листа. По његовим схватањима, економија није требало да се бави богатством појединца, већ развојем

204 Mackinder, „The Great Trade Routes,“ 155.

205 Mackinder, *Britain and British Seas*, 350.

206 Ibid., 343.

207 *Hansard*, vol. XXI, 8. фебруар 1911, 324-325.

208 *Leamington Spa Courier*, 23. X 1903, 7

209 Wehler, *The German Empire*, 42.

210 Ibid., 42.

211 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 7.

212 Green, *The Crisis of Conservatism*, 229.

индустријског живота читаве нације.²¹³ Бизмарково увођење царинских баријера 1879. године представљало је само наставак Листових идеја, који је још четрдесетих година саветовао увођење царинске заштите, јер је сматрао да треба заштитити немачке произвођаче од британске индустрије.²¹⁴ Посматрачи из иностранства су примећивали допринос Бизмаркових мера: запосленост је расла, а плате су биле све веће.²¹⁵

Макиндер се по доласку у Лондонску економску школу нашао изложен новим утицајима. Ова школа је при оснивању замишљена као институција која ће се супротставити хегемонији *laissez faire* економије манчестерске школе.²¹⁶ Сидни Веб је веровао да је „потрошена сила старог гледстоновског либерализма“; за њега је индивидуализам био старомодан, а „проблем са гледстоновским либерализмом је то што њиме доминира атомистички концепт друштва“.²¹⁷ Правилан поглед на друштво, за Веба, био је органицистички. Вебови аргументи били су у духу немачких историјских економиста, а сам Густав Шмолер га је назвао једним од њих.²¹⁸ Фабијанци су видели немачке трустове као напредак. Трустови су представљали напуштање индивидуализма и окретање ка државно контролисаној економији.²¹⁹ Макиндеров сарадник из клуба *Coefficients* и први директор Лондонске економске школе, Вилијем Хјуинс, питао се шта ће бити ако нестане индустрија која је у корену националне одбране, попут челичне.²²⁰ Били су то аргументи немачких историјских економиста. Класична економска размишљања више нису била довољна. Хјуинс је био убеђен да се не може напредовати без индустрије гвожђа и великог инжењерства,²²¹ а управо су те индустрије у Немачкој имале банкарске повластице и пореске олакшице.²²²

Империја је била категорија у односу на коју је Макиндер одређивао своје ставове – тако је било и овог пута. Тарифне баријере представљале су за Макиндера напад на Енглеску и ако им се не одговори „њихови ратни ресурси ће се повећати, док ће наши нестати“. Питао се да ли

213 Ibid., 175.

214 Dominic Lieven, „Dilemmas of Empire 1850-1918: Power, Territory, Identity,“ *Journal of Contemporary History* Vol. 34, No. 2 (1999): 167.

215 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 11.

216 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 47.

217 *Discovering Imperialism*, 254-256.

218 Ibid., 254. У време када у Британији још увек није било гласних критика слободног тржишта, најжешћи критичари манчестерске школе били су управо економисти окупљени око Шмолера. Manfred Steger, *The Quest for Evolutionary Socialism: Eduard Bernstein and Social Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 31.

219 Green, *The Crisis of Conservatism*, 229.

220 Kennedy, *The Rise of Anglo German Antagonism*, 315.

221 Kenedi, *Uspon i pad velikih sila*, 261.

222 Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, 77-78.

генерал треба да чека док противник у потпуности не открије своје планове, или да реагује на први знак опасности тако што ће „ударити док није прекасно“.²²³ У складу са већ стеченом идејом да се Империја мора трансформисати, Макиндер се питао: „шта може капитал против војне моћи“? Да ли ће нација која живи на инвестицијама и брокерима бити лишена могућности да производи оружје и да се брани „против добро опремљене и добро обучене нације са дупло више људи“.²²⁴ Макиндер је писао да је немачко мудро коришћење трговачких уговора нешто што кобденити²²⁵ нису могли да схвате.²²⁶ Био је свестан и да је немачки протекционизам спречио даље исељавање становништва.²²⁷ Након 1903. године за Макиндера више није било дилеме која је исправна економска политика. Истицао је „ово је доба челика“.²²⁸ Као и да „британска индустријска организација кулминира у производњи челика“.²²⁹

„Свиђало се то нама или не“, писао је, „дошло је време великих царстава, великих трговачких и индустријских трустова“.²³⁰ Челична индустрија је обезбеђивала добре плате и, што је за Макиндера било још важније, обезбеђивала је посао за велики број људи.²³¹ Макиндер је први пут посетио Немачку седамдесетих година XIX века, а други пут 1905. године. Истицао је да то није иста земља.²³² Листово дело Национални систем политичке економије преведено је на енглески језик 1885. године и Макиндер се служио његовим идејама. Листов принцип да економија не треба да се бави богатством појединца, већ развојем индустријског живота читаве нације, у Макиндеровој интерпретацији гласио је: „сама акумулација капитала није довољна ако је постигнута на уштрб продуктивних снага и физичких капацитета одбране трговине и царства“.²³³ Макиндер је указивао на Листа као на економисту који је први указао на разлику између националне економије (немачке

223 *Leamington Spa Courier*, 23. X 1903, 7.

224 Halford Mackinder, *Money Power and Man Power: The Underlying Principles Rather Than Statistics of Tariff Reform*. Цитирано према: Parker, *Mackinder*, 61. Указивање на паралелно постојање „економије прозвођача“ и „економија инвеститора (брокера)“ била је честа паралела немачких историјских економиста и њихових присталица. в: Kennedy, *The Rise of Anglo German Antagonism*, 315.

225 Присталице Ричарда Кобдена (1804-1865) класичног либералног економисте и једног од идеолога политике слободног тржишта.

226 Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, 30.

227 Mackinder, „Man Power as a Measure of National and Imperial Strength“, 139.

228 Mackinder, *The Modern British State*, 85,

229 *Ibid.*, 90.

230 Mackinder, „Geographical Conditions Affecting The British Empire: British Islands“, 474.

231 Mackinder, *The Modern British State*, 89.

232 *Leamington Spa Courier*, 12. I 1906, 6.

233 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 164.

економије), чија је јединица нација или држава, и политичке економије (британске економије), чија је јединица појединац.²³⁴

Поборници тарифне реформе истицали су да су кобденовске идеје слободног тржишта идеје „Мале Енглеске“.²³⁵ Макиндер је оптуживао либералне браниоце слободног тржишта да незаинтересовано посматрају уништавање националне индустрије.²³⁶ Веровао је и да би увођењем преференцијалних тарифа и колонисти увидели које су користи Империје.²³⁷ Тако је за Макиндера тарифна реформа, осим очувања економије, водила и већем јединству унутар Империје. То нија била оригинална Макиндерова мисао. Поборници тарифне реформе аргументовали су своје ставове указивањем на користи које би донела заштита економије и обећавајући да ће то довести до већег јединства унутар Империје. Били су то аргументи немачке историјске школе. За Густава Шмолера, политика заштите тржишта била је исто толико политичка колико и економска доктрина, која има за циљ стварање или одржавање јединствене, уједињене државе.²³⁸ Тако је одговарајућа економска политика, према Шмолеру, била заправо „агенс унификације“.²³⁹ На основу тога, тарифни реформисти су се надали да ће увођење преференцијалних царина довести и до већег јединства унутар Империје.

Када се 1910. године појавио на парламентарним изборима, појединци из конзервативне странке су желели да се Макиндер кандидује у некој од изборних јединица где се могла очекивати сигурна победа. Међутим, он на то није пристао. Сматрао је да ће најбоље моћи да „представи проблеме времена“ у изборној јединици где доминира радништво, а тако је и било. Макиндер се кандидовао и победио у близини Глазгова, у изборној јединици коју је у највећој мери чинило радништво запослено у бродоградилштима.²⁴⁰

Царинске баријере у Немачкој су биле део пројекта који је имао за циљ да изврши интеграцију друштвених класа. Интеграција је сматрана за предуслов снаге у спољној политици.²⁴¹ Таква политика имала је и

234 Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, 180-181.

235 Ewen Henry Harvey Green, „The Political Economy of Empire 1880-1914,“ in: *The Oxford History of British Empire, Vol. III, The Nineteenth Century*, ed. Andrew Porter, 350 (Oxford: Oxford University Press, 1999).

236 Parker, *Mackinder*, 90.

237 Ibid., 70.

238 David Lindenfeld, *The Practical Imagination – The German Sciences of State in the Nineteenth Century* (Chicago: University of Chicago Press, 1997), 12.

239 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 140.

240 Blouet, *Halford Mackinder*, 146-147.

241 Wehler, *The German Empire*, 176.

посебан назив: *Sammlungspolitik*.²⁴² Циљ је био и стварање алијансе „ражи и гвожђа“, тј. спој индустријалаца и пруских аграрних земљопоседника.²⁴³ Има историчара који верују да тарифна кампања не може да се схвати ако се не разуме као директан британски одговор на *Sammlungspolitik*. Тај став се аргументује тврдњом да обе политике демонстрирају користи царстава и неопходности њиховог одржања зарад радничке класе, да оне представљају покушај уједињавања различитих струја у привреди ради одбране и да указују на потребу хармоније у унутрашњој политици.²⁴⁴ Ако ове идеје применимо на Макиндера, долазимо до закључка да су тачне. Макиндер је у парламенту жестоко критиковао изјаву лидера лабуриста Ремзија Макдоналда да постоји међузависност градње нових бродова и нарастајућих сумњи између Британије и Немачке. Макиндер је додао да радничка класа треба да схвати да су плате британских радника омогућене управо морнарицом и Империјом.²⁴⁵ Унионисти су често позивали радничку класу да увиди да њен положај зависи од снаге и јединства Империје.²⁴⁶ Макиндер је био свестан „фундаменталних контраста“ унутар Британије. Индустријски северозапад се у много чему разликовао од југоистока. Индустријски део острва карактерисао је мањак веза са континентом, радништво и демократија, док је југоисточни део окренут континенту, везан за Лондон и са јаком аристократијом.²⁴⁷ Идеја о хармонији у унутрашњој политици у Макиндеровом случају се мора разумети као питање односа у читавој Империји. И пре тарифне реформе Макиндер је кроз идеју империјалне федерације покушавао да створи јединствено царство. Као кандидат Розберијевих либерала, 1900. године, истицао је: „није нам отворен ниједан други пут осим везивања матице и колонија“,²⁴⁸ а након 1903. године идеје униониста о царинској унији унутар Империје представљале су само допуњене идеје империјалне федерације.

Закључак

Халфорд Макиндер није био идеолог, његови политички наступи били су у највећој мери сачињени од географско-економских тумачења већ постојећих идеја. Његова политика имала је само једну премису: очување Империје; био је то идеал од кога није било одступања. Читава

242 У преводу: политика заједништва, политика која уједињује.

243 Wehler, *The German Empire*, 94-99.

244 Green, *The Crisis of Conservatism*, 193.

245 *Hansard*, vol. XXXXI, 22. јул 1912, 919-921.

246 Semmel, *Imperialism and Social Reform*, 14.

247 Mackinder, *Britain and British Seas*, 231.

248 Kearns, *Geopolitics and Empire*, 51.

његова политичка активност може се свести на жељу да се Британија, кроз реформе, прилагоди новом добу. Сам је говорио да су лорд Розбери и Чемберлен, политичари са којима је сарађивао, били усамљени гласови који су покушавали да промене Британију. Снажна Империја је тако постала постулат у односу на који је Макиндер доносио своје одлуке. Исто се може рећи и за његове географске идеје. Географија је пре свега била практична наука, која је требало да омогући државницима боље обављање њиховог задатка. Размишљања о међународним односима базирала су се на очувању равнотеже, омогућавању несметаног развоја трговине и индустрије и уочавању могућих претњи.

Макиндерова делатност и промене које се дешавају у његовим идејама указују на структурну измену која је наступила у првим годинама XX века. Завршила се епоха када је Велика Британија себе могла сматрати тегом, који ће се у односе на континенту умешати само ради спречавање хегемоније једне силе или коалиције. Истовремено, Макиндерова каријера указује и на однос британског друштва и политике према Немачком царству, као и на значај који је „Немачко питање“ имало у британској јавности. Чини се да део наслова овог чланка „између узора и претње“ одговара не само Макиндеру, већ и много ширем кругу интелектуалаца и политичара.

Немачки утицаји на Макиндера обухватили су како научне, тако и политичке идеје. У време његовог научног формирања географија је била „немачка дисциплина“, а оно што је Макиндер желео за британску науку већ је спровођено у Немачкој. Од почетка је био свестан и практичних последица развијених студија географије и стратешког размишљања. Желео је да политичка елита Велике Британије буде школована на „географским принципима“, који би помогли да доношење одлука буде „стратешко и исправно“, као што је био случај у Немачкој. Почетком XX века размишљања о немачкој географији добила су нову компоненту. Француско-пруски рат био је далека прошлост, као и теоријска размишљања о предностима које доноси географија. Почетком века Макиндер је увидео да је Немачко царство близу остваривања идеја њених географа. Економским продирањем на југоисток оно је било близу да себи обезбеди тржишта и сировине, а пореском политиком задржавала је своје све веће становништво у домовини. Истовремено, Немачка, која је већ била доминантна копнена сила, чинила је све да завлада и морима, и то у време када је британска армија показивала своје слабости, а морнарица се суочавала са реформом која је у основи представљала смањивање буџета.

Од Макиндеровог уласка у политику, почетком века, реформаторске идеје доминирале су његовим ставовима. Веровао је да су промене биле неопходне. Немачка је играла двоструку улогу. Она је представљала опасност, изазов који је донела нова ера међународних односа, који је

претио да угрози Британију, и као трговачку и као индустријску силу. Макиндер је веровао да се свакој претњи треба супротставити чврсто и да треба учинити све да одбрана Империје буде довољно јака. Управо је немачки изазов био главни мотив реформи, које нису биле циљ саме по себи, већ најбољи начин повећања одбрамбених капацитета. Истовремено, Немачка је била пример на који је Британија требало да се угледа. Немачка протекционистичка политика, као и њен однос према радницима били су узор који је Макиндер стално следио. Веровао је да су царинске баријере давале посао и добре плате немачким радницима и спречавале њихову емиграцију. Што је још важније, био је убеђен да је таква политика омогућавала подршку читаве нације активној спољној политици, као и да је то исправна политика јер је вођена „тежњом ка остваривању највеће количине људске силе“. Халфорд Макиндер је преминуо 6. марта 1947. године, доживевши „поновно марширање потомака“ ради одбране од Немачке.

Извори:

- Макиндрова дела:**
Mackinder, Halford. *Britain and British Seas*. London: D. Appleton & Company, 1902.
- Mackinder, Halford. *Democratic Ideals and Reality*, London: H. Holt, 1919.
- Mackinder, Halford. „Geographical Conditions Affecting The British Empire: British Islands.“ *The Geographical Journal* Vol. 33, No. 4 (1909): 462-476.
- Mackinder, Halford. „Man Power as a Measure of National and Imperial Strenght.“ *National Review* 15 (1905): 136-145.
- Mackinder, Halford. „Modern Geography: German and English.“ *The Geographical Journal* Vol. 6, No. 4 (1895): 367-379.
- Mackinder, Halford. „On Geography Teaching.“ *Science* Vol. 14, No. 358 (1889): 408-409.
- Mackinder, Halford. „On the Scope and Methods of Geography.“ *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography* Vol. 9, No. 3 (1887): 141-160.
- Mackinder, Halford. *Our Own Islands*. London: G. Philip, 1907.
- Mackinder, Halford. „The Geographical Pivot of History.“ *Geographical Journal* 23 (1904): 421-437.
- Mackinder, Halford. „The Geographical Pivot of History: Discussion.“ *The Geographical Journal* Vol. 23, No. 4 (1904): 437-444.
- Mackinder, Halford. „The Great Trade Routes.“ *Journal of the Institue of Bankers* 21 (1900): 1-6, 137-155, 266-273.
- Mackinder, Halford. *The Modern British State*, London: G. Philip, 1914.
- Mackinder, Halford. *The Rhine*. London: Chatto & Windus, 1908.
- Mackinder, Halford. „The Round World and Winning of Peace.“ *Foreign Affairs* Vol. 21, No. 4 (1943): 595-605.
- Mackinder, Halford and Michael Sadler. *University Extension: Past, Present and Future*. London: Cassell, 1891.
- Макиндрови наступи у парламенту:**
Hansard's Parliamentary Debates. vol. XIV (23. II 1910), vol. XXI (8. II 1911),

vol. XXXXI (22. VII 1912).

Штампа:

Leamington Spa Courier, 23. X 1903.

Leamington Spa Courier, 12. I 1906.

Life Magazine, 21. XII 1942.

Остали извори:

Dawson, William Harbutt. *The German Workman: A Study in National Efficiency*. London: P. S. King, 1906.

Shaw, George Bernard, ed. *Fabian Essays in Socialism*. New York: Cosimo Books, 2006.

Partsch, Joseph. *Central Europe*. London: D. Appleton, 1915.

Литература:

Зборници радова, енциклопедије и атласи:

Bauder, Harald and Salvatore, eds. *Engel Di Mauro Critical Geographies – A Collection of Readings*. Kolowna: Praxis Press, 2008.

Blouet, Brian, ed. *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*. New York: Frank Cass, 2005.

Day, Richard and Daniel Gaido, eds. *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War One*. Chicago: Haymarket Books, 2012.

Hodge, Carl, ed. *Encyclopedia of the Age of Imperialism 1880-1914, Vol. I & Vol. II*. London: Greenwood Press, 2008.

Jones, Gareth and Gregory Claeys, eds. *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Marcus, Laura and Peter Nicholls, eds. *The Cambridge History of Twentieth Century English Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Porter, Andrew, ed. *Atlas of British Overseas Expansion*. London: Routledge, 1991.

Schwartz, Vanessa and Jeannene Przybliski, eds. *The Nineteenth Century Visual Culture Reader*. New York: Routledge, 2004.

Porter, Andrew, ed. *The Oxford History of British Empire, Vol. III, The Nineteenth*

Century. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Winks, Robin, ed. *The Oxford History of the British Empire, Vol. V. Historiography*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Yoshihara, Suzan and Douglas Asyloa, eds. *Population Decline and Remaking of Great Power Politics*. Dulles: Potomak Books, 2012.

Монографије:

Agnew, John. *Making Political Geography*. London: Oxford University Press, 2002.

Blouet, Brian. *Halford Mackinder: A Biography*. College Station: Texas A&M University Press, 2010.

Bžežinski, Zbignjev. *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID, 2001.

Claeys, Gregory. *Imperial Sceptics: The British Critics of Empire 1850-1920*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Friedberg, Aaron. *The Weary Titan – Britain and the Experience of Relative Decline 1895-1905*. Princeton: Princeton University Press, 2010.

Goodlad, Graham. *British Foreign and Imperial Policy 1865-1919*. London: Routledge ebook, 2005.

Gyorgy, Andrew. *Geopolitics: The New German Science*. Los Angeles: University of California Press, 1943.

Green, Ewen Henry Harvey. *The Crisis of Conservatism: The Politics, Economics and Ideology of the British Conservative Party 1890-1914*. London: Routledge, 2012.

Hyam, Ronald. *Understanding British Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Jones, Martin, Rhys Jones and Michael Woods. *An Introduction to Political Geography*. London: Routledge 2004.

Kearns Gerry, *Geopolitics and Empire – The Legacy of Halford Mackinder*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Kenedi, Pol. *Uspon i pad velikih sila: ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*. Beograd: Službeni list SRJ, 2003.

Kennedy, Paul. *The Rise and Fall of British Naval Mastery*. New York: Simon & Schuster, 1976.

Kennedy, Paul. *The Rise of the Anglo German Antagonism 1860-1914*. New

- York: Humanity Books, 1988.
- Kisindžer, Henri. *Diplomatija*. Beograd: Klub plus, 2008.
- Lindenfeld, David. *The Practical Imagination – The German Sciences of State in the Nineteenth Century*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
- Lowe, John. *The Great Powers, Imperialism and the German Problem 1865-1925*. London: Routledge, 1994.
- McMeekin, Shawn. *The Berlin Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*. New York: Belknap Press, 2010.
- Митровић, Андреј. Продор на Балкан: Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918. Београд: Завод за уџбенике, 2011.
- Mommsen, Wolfgang. *Theories of Imperialism*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- Mulligan, William. *The Origins of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Орел, Катрин. Средња Европа. Београд: Clio, 2012.
- Renouvin, Pierre. *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Školska knjiga, 1964.
- Rose, Lisle. *Power at Sea: The Age of Navalism 1890-1918*. Columbia: University of Missouri Press, 2007.
- Parker, Geoffrey. *Western Geopolitical Thought in Twentieth Century*. Worcester: Croom Helm, 1985.
- Parker, William Henry. *Mackinder – Geography as an Aid to Statecraft*. Oxford: Oxford University Press, 1982.
- Peden, George. *Arms, Economics and British Strategy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Searle, Geoffrey. *A New England? Peace and War 1886-1918*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Searle, Geoffrey. *The Quest for National Efficiency – A Study in British Politics and Political Thought 1899-1914*. Los Angeles: University of California Press, 1971.
- Semmel, Bernard. *Imperialism and Social Reform: English Social Imperial Thought 1895-1914*. New York: Harvard University Press, 1960.

Siegel, Jennifer. *The Endgame: Britain, Russia and Final Struggle for Central Asia*. New York: I. B. Taurus, 2002.

Steiner, Zara. *The Foreign Office and Foreign Policy 1898-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.

Steger, Manfred. *The Quest for Evolutionary Socialism: Eduard Bernstein and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Wehler, Hans Ulrich. *The German Empire 1871-1918*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Чланци:

Blouet, Brian. „Sir Halford Mackinder as British High Commissioner to South Russia 1919-1920.“ *The Geographical Journal* Vol. 142, No. 2 (1976): 228-236.

Deudney, Daniel. „Greater Britain or Greater Synthesis: Seeley, Mackinder and Wells on Britain in the Global Industrial Era.“ *Review of International Studies* 27 (2001): 187-208.

Kearns, Gerry. „The Political Pivot of Geography.“ *The Geographical Journal* Vol. 170, No. 4 (2004): 337-346.

Lieven, Dominic. „Dilemmas of Empire 1850-1918: Power, Territory, Identity.“ *Journal of Contemporary History* Vol. 34, No. 2 (1999): 163-200.

Mayell, Peter. „Beyond the `Outer Crescent`: The Mackinder Century in New Zeland Geopolitics.“ *The Geographical Journal* Vol. 170, No. 4 (2004): 368-376.

Semmel, Bernard. „Sir Halford Mackinder: Theorist of Imperialism.“ *The Canadian Journal of Economics and Political Science* Vol. 24, No. 4 (1958): 554-561.

Venier, Pascal. „The Geographical Pivot of History and Early Twentieth Century Geopolitical Culture.“ *The Geographical Journal* Vol. 170, No. 4 (2004): 330-336.

Summary

Miloš Vojinović

Halford Mackinder and Germany: between threat and role model

Keywords: British Empire, Germany, Imperialism, geopolitics, geography, Mitteleuropa, weltpolitik.

This paper examines political and scientific ideas of Halford Mackinder (1861-1947) British geographer, academic and politician. The paper offers a thesis that the most useful way for understanding Mackinder's ideas is to trace their development in context of rising German economy, decline of British industry together with change of Mackinder's personal view on Germany and his lifelong dedication to prosperity of British Empire.

During his carrier German Empire and German scientists represented the most important influence on his work, both scientific and political. Mackinder felt that Prussian army owed its success to German geographers. He compared Heinrich Berghaus, Carl Ritter and Alexander von Humboldt with Otto von Bismarck, Helmuth von Moltke the Elder and Albrecht von Roon. Indicating on German example, Mackinder wanted to change study of geography in Great Britain. He wrote that geography should be "Discipline of Empire" and he thought that even pupils in elementary schools should observe the landscape in the same manner as military commanders. Mostly influenced by Friedrich Ratzel, Mackinder adopted his social Darwinism and wrote that the most important fact of political geography is "extent of the red patches of British dominion upon the map of the world", which represents "cartographical expression of the eternal struggle for existence".

First years of 20th century brought a shift in his perceptions. Until that time Mackinder was convinced navalist, he believed that sea power is the key for defense of Empire and he supported free trade policy. But when Second Boer War showed many flaws in British army, when German geographers started developing the idea of Mitteleuropa and when in the same time German foreign policy took even more active stance, his main ideas have changed. Faced with the fear that, because of growing importance of railway transport and German central position on European continent, even eventual British naval blockade could not prevent German import of raw materials, he abandoned his earlier ideas. He was also slowly abandoning his academic carrier, although never completely, and by 1910 he was fully involved in politics and became a MP.

He became one of the most active advocates of reform in Britain.

Mackinder joined Joseph Chamberlain's Tariff Reform League, a move that he explained by quoting Bismarck - "free trade is politics of strong countries" and Mackinder did not consider Great Britain strong any longer. He believed that Empire must undergo fundamental reforms if it wants to survive. He proposed vast reforms, from reform of the Empire itself, which should become a Federation of Colonies, reform of the army, and, probably most important, social reform. Since the beginning of the new century, Mackinder was continuously pointing to the threat that Germany presented to the British Empire. He concluded that most important characteristic of German nation is specific *Kultur* that resulted in "strategic mentality" of Germans. Mackinder was concerned about the future of the Empire and he believed that solution for Empire's problems could be found in German politics. Whether the question was tariff policy, population policy or national industry and defense, he looked for answers in solutions that German Empire has chosen.

This research tried to point out how British Empire's needs shaped science and how one British intellectual reacted to decline of Great Britain in time when Empire's future didn't look bright, what was probably best described by Joseph Chamberlain when he described country's strength as "The weary Titan staggers under too vast orb of his fate".

Рад је примљен 31. октобра 2013. и прихваћен за објављивање 15. децембра 2013. године.